

A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében

HORVÁTH JÓZSEF

(történész, könyvtáros; ny. igazgatóhelyettes, Dr. KPKKT, Győr)

Caring for Minor Orphans in the Villages of Győr County in the First Half of the 19th Century

Using the example of two settlements in Győr county, Kajár and Gyarmat, the study shows how minor orphans were cared for in the Benedictine estates of Szentmárton and the Premontre estates of Csorna in the first half of the 19th century. It briefly talks about the composition of document sets, wills and "fatherly agreements" that influence inheritance, and the operation of the estate's orphan fund; but it also addresses, for example, what happened to the property of the minor orphan after his death.

Keywords: Acta Orphanalia; minor orphans; guardianship; manorial orphan fund

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport által szervezett korábbi konferenciákon két alkalommal is foglalkoztam már a levéltári terminológiában „Acta Orphanalia” nevet viselő iratokkal. 2016-ban Pécssett a győri megyei levéltár gyűjteményéről adtam rövid áttekintést, különös tekintettel a 18. században Győrött élt kismemesek árváinak sorsával foglalkozó iratokra;¹ majd egy évvel később Szekszárdon a falun élők hagyatéki irataival foglalkoztam, egy szentmártoni példán keresztül érzékeltetve e levéltári egységek forrásértékét.² Dolgozatomban – mintegy esettanulmányként – két Győr megyei kistelepülés fennmaradt iratanyagának bemutatására teszek kísérletet, különös tekintettel e dokumentumok tartalmára, jogtörténeti forrásértékére. Vizsgálódásomat időben a 19. század második negyedében keletkezett forrásokra korlátozom.

A győri megyei levéltárban fennmaradt ezernyi „Acta Orphanalia” irategyüttes³ települések közötti megoszlásáról itt és most röviden annyit: a mutatókönyvben településnévvel szereplő 889 tétel közül 827 a 19. század első feléből származik; közülük mindössze 49 mellett olvasható a Győr lakóhely-megjelölés. A legtöbb forrás – 70 darab – Szentmárton⁴ mezővárosból maradt fenn; ezt Tényő követi 63, azután Ravazd 54, majd Szentiván⁵ 42 tétellel. Mind a négy település a szentmártoni főapát birtoka volt akkortájt – miként a 24–24 irategyüttessel képviselt Nyalka és Csanak,⁶ valamint

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

¹ Horváth 2018a.

² Horváth 2018b.

³ Lélohelye: MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 1–35.

⁴ Később: Győrszentmárton; ma: Pannonhalma (Kígyósi 2002: 181–182.).

⁵ Győrszentiván; 1971 óta Győr része (Kígyósi 2002: 111–112.).

⁶ 1934-től: Ménfőcsanak; 1971 óta Győr része (Kígyósi 2002: 72–73.).

a 18 család árvái kapcsán említett Kajár⁷ is. Vagyis: a 778 darab nem győri 19. századi hagyatékból közel 300 bencés birtokokon készült!

Lényegesen kisebb léptékű, de figyelemre méltó a pápóci prépostság ez irányú tevékenysége is: a földesúri fennhatósága alá tartozó három település közül Ságról, illetve Écsről 33–33, míg Pázmándról 17 iratcsomót őriz a győri megyei levéltár gyűjteménye. Az egyházi birtokosok közül a csornai premontrei prépostság emelhető még ki: a fennhatósága alá tartozó Gyarmat községből 38 irategyüttes maradt fenn, bő két évtizedből. Ha összevetjük ezzel azt, hogy a „világi” földesurak által bírt falvakból fennmaradt források mennyisége ennél lényegesen alacsonyabb – az Eszterházy-birtokok közül például Szerecsenyből 26, Tápról 20, Gyömöréről 18 irategyüttest ismerünk, más birtokokon ennél is kevesebbet –, megállapíthatjuk: az egyházi fenntartású uradalmakban valószínűleg nagyobb figyelmet fordítottak a kiskorú árvák ügyeinek adminisztrálására.

Az említett számadatok ismeretében talán érthető, hogy tanulmányomban két egyházi birtok ügyeivel szeretnék foglalkozni. Az egyik település a csornai premontrei rend által bírt Gyarmat, a másik a bencés birtok Kajár. Mint láthattuk, a két településről együttesen 56 irategyüttes maradt fenn, bő két évtizedes időszakból. Fényes Elek adatai szerint vizsgált korszakunk végén Gyarmaton 1192 római katolikus lakos élt;⁸ míg Kajáron 700 katolikus, 658 evangélikus, 50 református és 12 izraelita.⁹ Bár mindkettőt magyar faluként határozza meg, talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy Gyarmatot birtokosa a 18. században németekkel telepítette be; ez jól érezhető a forrásainkban leggyakrabban előforduló családnevekből is. A számokat összevetve láthatjuk, hogy Gyarmaton lényegesen magasabb a fennmaradt irategyüttesek aránya.

Gyarmaton az árvák ügyeit a csornai premontrei rend adminisztrátora intézte, akit néha gyámnok néven említenek forrásaink. Vizsgált korszakunk jelentősebb részében Drinóczy György premontrei kanonok töltötte be e tisztséget; mellette Kováts Erasmus uradalmi fiskális, valamint Szalay Ferencz kasznár nevével találkozhatunk még egyszer-kétszer forrásainkban. Az előbbi kapcsán megemlíteném: arról a Drinóczy Györgyről van szó, akinek „Böngészet Sopron Megye ismeretéhez” című, 1830 és 1847 között készült hatalmas – máig kéziratban lévő, de remélhetőleg hamarosan nyomtatásban is megjelenő, nem régiben a meyerikumok sorába választott – történeti munkája az egykori Sopron megyéhez tartozó települések történetének megkerülhetetlen forrása!¹⁰ A szentmártoni uradalomban ekkortájt már működött „uradalmi gyámnok” Benovich József személyében; így a kajári árvák iratain többnyire az ő nevével, illetve aláírásával találkozhatunk.

Az egyes iratcsomókban található dokumentumok mennyisége és jellege erősen eltérő. Ami az előbbit illeti: leggyakrabban 5–10 közötti a darabszám; háromnál kevesebb szinte egyáltalán nem fordul elő; miként ritkának mondható a 20 fölötti is. Ez utóbbi esetekben többnyire a bonyolultabb családszerkezet indokolja a nagyobb számú irat keletkezését, amint azt például a kajári öregebb Kovács Mihály, valamint két fia, ifjabb Kovács Mihály és Kovács Péter özvegyeinek és kiskorú árváinak együtt

⁷ Ma: Kajárpéc része (Kígyósi 2002: 126–127.).

⁸ Fényes 1851: II. 64.

⁹ Fényes 1851: II. 163.

¹⁰ Fontosabb életrajzi adatait közli: Inzsöl 2004: 21.

kezelt ügye bizonyítja.¹¹ Meg kell viszont jegyeznünk: a levéltári rendezést végzők megjegyzései egyértelműen utalnak – legalább egy – időközbeni selejtezésre! Az eredeti darabszámot áthúzva, fölé vagy mellé írták az újat: így „fogyott” például a Peischl Mihály árváit illető iratok száma ötről négyre, a Posonyi János maradékait illetőké 17-ről 10-re, míg Polczer Mihály árváié 18-ról 13-ra – hogy csak néhány gyarmati példát említsek.¹² (Az árvairatok selejtezésére 1908-tól hoz példákat a szakirodalomban a kérdéssel elsőként foglalkozó Jenei Károly.¹³)

A selejtezések miatt csak óvatosan szólhatunk az irategyütteseket alkotó irattípusokról. Annál inkább, mert – és ezt a gyarmati, valamint a kajári példák is bizonyítják – az egyes hagyatékok jellegét alapvetően meghatározzák a kiskorú árvákat hátra hagyók családi körülményei. Az olyan esetekben például, amikor az örökhagyónak voltak már felnőtt gyermekei is, csaknem mindig találhatunk az iratsomóban egy „atya-fiságos egység”-et, melyben pontosan rögzítették a testvérek a vagyon felosztásának mikéntjét – meghatározva a kiskorú testvéreknek jutó vagyont, illetve juttatásokat is. Kereszt Imre két házasságából született hat gyermeke között 1840 márciusában készült osztályos egység: ebbe belefoglalják azt is, hogy a házban maradó János legkisebb hűgát, Annát köteles lesz majd – ha annak ideje eljön – tisztességesen kiházásítani. Lakodalmára, valamint ruházatára 80 forintot ígér, „ágyi ruhára” 15 forintot; emellett ad majd neki egy ágyat, valamint egy tehenet is, együttesen 32 forint értékben. Az erről az árvapénztár számára kiállított kötelezvényben még az is konkrétan említettetik, hogy egy 2–3 éves üszőt ad majd a hűgának.¹⁴

Varga György, József, Marinka és Bariska testvérek szülei halála után, 1834. január 2-án készítettek „Atyafiságos Egység”-et Gyarmaton. Ebből kiderült, hogy elhalt testvérük, Varga Örzse után a szomszédos Vaszar községben maradt egy kiskorú árva, a négyéves Mészáros Antal, akit ott nevel – természetes gyámként – édesapja. A testvérek megegyeztek abban: az árva anyai örökségeként 100 forintot fizetnek be számára a gyarmati árvák kasszájába, melyet Marinka testvérük és annak férje, Marold János gyarmati kovácmester kötelesek oda befizetni; ha a következő év januárjának első napjáig nem tudnák ezt megtenni, úgy hat százalékos kamatot kötelesek utána fizetni.¹⁵ A fennmaradt átvételi elismervények – korabeli gyarmati szóhasználat: nyugtatók – alapján úgy tűnik, hogy a befizetésre a következő években még nem került sor; így az éves kamatokat a kifizetések esedékessé válásakor közvetlenül velük fizetteti ki az árva számára Drinóczy György adminisztrátor. Annak érzékeltetésére, hogy a gyakorlatban ez hogyan történhetett, álljon itt példaként egy érdekes le-
vélváltás!

Mező László vaszari gyámnok 1844. január 2-án levelet küld a „Gyarmati Gyámság Hivatalának”, melyben az esedékes kamatok mielőbbi kifizetését kéri, mivel az árva „1843-dik kamatja oly rövid terjedelmű lévén, hogy ennek ruhátlan szükségét semmi esetre sem fődözheti, miután a tavall vett ruhája is ezen évi kamatból lévén levonandó; – tehát Gyarmati kamatját fehér ruha nemű vásárlásra át küldeni, vagy nevezett

¹¹ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 813. (Ezen irategyüttes 33 dokumentumot tartalmaz.)

¹² MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 795., 793., illetve 794.

¹³ Jenei 1955: 322.

¹⁴ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 784.

¹⁵ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 792.

árvának további tartásáról gondoskodni hivatalosan intézkedjen.” Drinóczy György már másnap intézkedik, utasítja Marold Jánost: „Minthogy a gyermek ruhátlan, fizesse meg neki” azt a 11 forintot, mellyel a kamatok fejében tartozik. Másnap, január 4-én pedig az alábbi levelet küldi Vaszarra: „Vettem a Vaszari Gyámságnak hozzám utasított levelét, Mellyben Mészáros Antal árvának fel ruházására a gyarmati gyámsági Cassából segítséget kér. Meg rendeltem azonnal hogy Marold János fizessen e végre 11 f[orin]tokat, ki a 11 f[orin]tokat a gyermeknek által adta Varga József jelenlétében, 's a gyermek azonnal a 11 f[orin]tokkal el iramlott. Ezennel tehát a Vaszari Gyámság azért tudósíttatik, hogy a 11 f[orin]tokat a gyermektől vegye el, ne hogy az azt haszontalanul el pazarolja.” Az irat hátsó oldalán két megjegyzés olvasható: „Megkaptam bocsúletessen a Tizen egy forintot”; majd más kéztől: „gyermek előb odahozta mint a leveled gyütt”. (Az említett árva helyzetét az teszi különösen érdekessé, hogy míg Gyarmat – mint már említettük – Győr megyei település és a csornai premontrei rend birtoka, addig a szomszédos Vaszar már Veszprém megyéhez tartozik, földesura pedig a győri püspök.¹⁶)

De nem mindenhol ment ilyen „simán” a testvérek közötti egyezkedés – olyankor a gyámnok segítségét kérték az érintettek. Szinovátz József gyarmati kádárlegény például 1836. október 6-án irat kérelmet „A' Fő-tisztelendő Administrátor Úrnak”, mint annak „leg=alázatosabb szegény fejhajtó=Kéz-tsókoló szolgája”. Ebben előadja, hogy édesanyjuk, Szinovátz Ferencné halála után négyen maradtak testvérek: a legidősebb, István megházasodott, Örzse nevű húga Pápán szolgál, ő maga pedig Geceére megy lakni, ahová magával viszi kisebbik hűgát, Annát is. Ő kérte István nevű bátyját, osztozzanak meg békésen a zsellérházból, egy új szőlőből és több házi eszközből álló örökségen, „Melly javakbul kivonván az Adósságokat, talán jut nékem is vala mely rész; de nem hogy megegyezett volna az István Testvér bátyám velem, hanem még öszve vert, és rugdolt engem” – ezért volna szüksége a külső segítségre.¹⁷ Legidősebb testvérükre, Peischl Pálra emel panaszt Peischl Mihály is, a Millner György jegyző által 1848. január elsején elkészített beadványát két kiskorú testvére, Antal és Örzse nevében is megfogalmazva. Elmondja: jóllehet ő már nagykorú, és évek óta házas emberként él más házánál, nevezett bátyjával még mindig nem tudott atyafiságos egyezségre jutni atyai és anyai jussa ügyében; ezért könyörög „alázotossággal Feő T[isztele]n]dó Administrator Úr Kegyes szine előtt, méltóztasson Biroi hatalmánál fogva a törvényes osztályt Kőztűk Kegyessen meg rendelni”. A beadványt valószínűleg gyors intézkedés követte, mert a két kiskorú testvér jussának kamatait 1848. február 3-tól számították a Drinóczy György által összeállított „Számvetés” szerint.¹⁸

Más esetekben az egyezés megtörténtét foglalta írásba az adminisztrátor. 1840. január 20-án például azt vetette papírra, hogy megjelent előtte néhai Tibolt Jánosné Nagy Klára két lánya, Erzse és Nani, akik élő szóval elmondták, miben egyeztek meg Antal nevű testvérükkel közös örökségük felosztása ügyében. Majd e szavakkal zárta sorait: „Melly előttem szóval kimondott egyességrül adom ezen bizonság leveletem.”¹⁹

¹⁶ Fényes 1851: IV. 282.

¹⁷ MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 802.

¹⁸ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 795.

¹⁹ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 803.

Teljesen más volt a helyzet akkor, ha az összes árva kiskorú volt. Keszler János és Tibold Terézia házasságából két lány született: Erzse és Marinka. Miután a férj kole-rában meghalt, özvegye újra férjhez ment; e házasságából négy gyermek született. 1842-ben, szüretkor viszont ő is elhalálozott: Keszler Erzse 16, Marinka 15, míg Far-kas Rozália 9, Kati 8, Anna 3, Pál pedig mindössze másfél esztendő volt ekkor. Így a két nagyobb lány apai, valamint mind a hat gyermek anyai jussa az árvák kasszájába került; innen kapta meg férjhez menetelekor, 1848-ban örökségét Marinka; és szá-molt el a többiek vagyonával 1849 végén Drinóczy György.²⁰

Kiskorú árvák esetében mindig sor került a teljes vagyon értékebecslésére is. Ennek elkészítésekor – a törvényi előírások szerint²¹ – mindig jelen volt a falu bírója és hites jegyzője; ez utóbbi tisztséget Gyarmaton vizsgált korszakunkban csaknem végig Ak-kermann József töltötte be. De jelen volt még legalább két-három további községi elő-ljáró is; ha szőlője is volt az örökhagyónak, úgy nem ritkán a hegymester is. Az előttük, illetve általuk felvett jegyzőkönyvet azután aláírásával hitelesítette az uradalmi gyám-nok is.

Ha volt végrendelet, úgy természetesen az örökhagyó akaratát is figyelembe vették a további intézkedéseknél. A két vizsgált településen viszonylag kevés testamentum maradt fenn az „Acta Orphanalia” irategyüttesek részeként, de azért így is akadnak érdekes esetek. Csányi József például 1841. július 2-án kelt végintézkedésében két árva unokája, Trézsi és Józsi javára rendel 200-200 forintot befizetni az árvák kasszá-jába, hogy annak kamataival segíthesse felnevelésüket.²² Posonyi János 1834. február 27-én Gyarmaton kelt végrendeletét pedig az teszi a mai kutató számára érdekessé, hogy megtámadják azt az első feleségétől származó gyermekei, mondván – és tanúk-kal igazolván –, hogy a 4. pontban említett vagyontárgy nem szerzeményi, hanem ősi; az 5. pontban megnevezett szülő pedig az első feleség hozományát képezte. Így azok-ról „tellyes foganattal nem is rendelkezhetett Posonyi János, azért a Testamentomnak 4^k és 5^k pontjai, mint törvény elleniek félre tétetvén”, újra kellett számolni az osztály alá tartozó értékeket. Talán e bonyodalumnak is köszönhető, hogy az irategyüttes tartalmazza az örökhagyó atyjának végrendeletét, valamint a három Posonyi-fivér kö-zött még atyjuk életében – annak kérésére – készült atyafiságos egyességet is.²³

A hozomány említése más esetekben is előfordul. Lélek János Szücsről (Bakony-szücsről) került vőnek Gyarmatra Schiver Márton házához, annak Rozália nevű lányát véve feleségül. Örökségét, mely 1050 forintot tett ki, befektették a családi gazdaságba. A férj halála után két kiskorú lány, Marianna és Terézia maradt félárva; édesanyjuk viszont újra férjhez ment: ezért állított ki második férjével, Rutmayer Mártonnal együtt 1835-ben kötelezvényt arról, hogy a két kiskorú árvát illető apai örökséget be-fizetik számukra az árvák kasszájába.²⁴ Hogy erre felszólította-e őket valaki, nem tud-juk; Lőrincz József esetében viszont ennek is fennmaradt a nyoma. Amikor első fele-sége, Heilig Terézia elhalálozott, három közös gyermekük – János, András és Mihály – maradt félárva. Az ő érdekükben fogott tollat az elhalt feleség testvére, Heilig Leopold

²⁰ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 786.

²¹ Degré 1977: 87.

²² MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 774.

²³ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 793.

²⁴ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 796.

és hívta fel az adminisztrátor figyelmét arra: mivel Lőrincz József újra megházasodott, a három árva anyai örökségét fizesse be az árvák kasszájába – ami meg is történt. 1845-ben viszont már arról tanúskodik egy dokumentum, hogy Lőrincz József újra megözvegyült, és második házasságából két gyermek – a 4 éves Józsi és a 2 esztendős Antal – maradt félárván; utánuk is befizetett 100-100 forintot az árvapénztárba.²⁵

Arra is találunk több példát, hogy a kiskorú árva elhalálozott. Majlinger József 1834-ben két kiskorú árvát hagyott hátra, Istókot és Józsit; az előbbi 1839-ben elhalálozott – így az ő része is testvéréé lett.²⁶ Ha több testvér volt még életben, úgy megszoztok az elhalt árva – többnyire licitáció útján pénzzé tett – értékein, amint azt például özvegy Jobb Józsefné három kiskorú árvája tette 1845-ben Gyarmaton, a legkisebb testvér, a kb. négyesztendős Borbála halála után. Szerény ágyneműje, illetve ruházata mindössze 27 forint és 10 krajcár bevételt hozott az árverésen, de erről is „fillérre pontosan” elszámolt Drinóczy György adminisztrátor.²⁷

Bonyolultabb volt az ügy, ha az árvának nem volt testvére. Ilyen helyzet állt elő Kajáron, amikor Bertalan János 1836-ban bekövetkezett halála után egyetlen árva fiú, a mintegy három esztendős István maradt hátra; pénzzé tett öröksége – mely a kiadások levonása után 1244 forintot és 10 krajcárt tett ki – bekerült a szentmártoni uradalom árvapénztárába, ő maga pedig Kispécre²⁸ került, Szalai István „gyámatyáskodása” alá. Sajnos nem sokkal élte túl apját; 1836. december 12-én már temetésének 31 forintot kitevő költségeit írták össze. Így az árvapénztárban lévő vagyonát oldalági rokonai kaphatták meg. Édesanyja, Varga Őrse ágáról két atyafi jelentkezett az örökségért – miközben az ügy zajlott, egyikük elhalálozott, így az ő helyébe fia lépett elő örökösé –, akik azzal a feltétellel kapták meg részüket: ha újabb Varga-atyafi jelentkezne, úgy annak is kell, hogy arányosan juttassanak a nekik átadott részből. Apai ágon bonyolultabb volt a helyzet. Éltek még a nagyszülők, Bertalan Mihály és felesége, így rájuk is szállt vissza valamennyi az elhalt kiskorú árva örökségéből. A nagypapa segítségével sikerült összeírni az ezen az ágon még számba jöhető örökösöket; így Bertalan Mihály második házasságából született, de már elhalt Jutka nevű lányától származó Kocsis Kata nevű – ekkor 19 éves – unokáját, valamint harmadik feleségétől, Horváth Őrsétől született 10 éves Őrse, illetve 5 éves Juli nevű gyermekét – így egyszerre hárommal gyarapodott a kiskorú örökösök száma, akiknek öröksége szintén a szentmártoni uradalom árvapénztárába került. Kocsis Katáé nem sokáig volt ott, mert ő – amint azt a Gáncs János evangélikus lelkész által kiállított házassági anyakönyvi kivonat bizonyítja – 1840. február 19-én férjhez ment Nemes János kajári ifjú legényhez, és néhány hónappal később, május 12-én kézhez kaphatta a kamatokkal együtt 282 forintot és 33 krajcárt kitevő örökségét.²⁹

Ez utóbbi kapcsán érdemes megemlítenem: a becsatolt házassági, vagy éppen halotti anyakönyvi kivonatok ugyanúgy további információkkal egészíthetők ki az árvák sorsával kapcsolatos ismereteinket, miként például a temetési elszámolások is. A kajári Kovács Mihály árváinak iratai között fennmaradt például Kovács Kata temetési

²⁵ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 789.

²⁶ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 791.

²⁷ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 782.

²⁸ Ma: Kajárpéc része (Kígyósi 2002: 139.)

²⁹ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 805.

költségeinek gyámja, Tóth János által készített, 12 forint 51 krajcárt kitevő elszámolása. A kifizetési kérelemhez mellékeltek Kovács Katalin halotti anyakönyvi kivonatát is; ebből tudjuk, hogy 1840. április 12-én bekövetkezett halálakor 32 5/12 esztendő volt; a „Betegség” rovatba pedig a „Sínlődés” kifejezést írta az őt eltemető Horváth Dávid káplán. A hagyatéki iratok alapos tanulmányozása után egyértelművé válik, hogy esetében egy fogyatékkal élő, önmaga ellátására képtelen személyről van szó, aki haláláig gyámság alatt élt – és akinek ellátása emiatt lényegesen többbe került az „átlagosnál”. Tóth János egyik beadványából kiderül továbbá az is, hogy a többi testvér nem vállalta Kata ellátását, csupán felesége – a szerencsétlen sorsú árva testvére – és ő.³⁰

Betegeskedő kiskorú árvára több forrásunk is utal. A kajári Rátz Mihály árváinak iratai közül például több is utal arra, hogy Kata nevű lánya „nagyon hibás, és minden dologra alkalmatlan”, ezért nagy szükség lenne a kamatok érkezésére. 1844-ben Bertalan Mihály bíró és Fehér Ignác törvénybíró aláírásával megy ilyen tartalmú kérelem Benovich József uradalmi gyámnokhoz, kiemelve, hogy Rátz Kata „az ő szerencsétlensége miatt mint hogy hibás, elegenden a maga elemét meg keresni”; két évvel később Fehér Ignác már községi bíróként készített hasonló tartalmú beadványt. Hogy mindkettő eredménnyel járt, azt bizonyítja a kamatok kifizetését elismerő „nyugtatvány”, melyekből kiderül az is, hogy a szerencsétlen árvára annak testvére, Rác Órzsé, Varga János kajári lakos felesége viselt gondot.³¹ A nevezett bíró járt közben 1841-ben Kotsis Jánosné Juli nevű árvája érdekében is, Rátz János törvénybíróval együtt írásos nyilatkozatban bizonyítva, hogy „Kotsis Juli, nyomorult lehetetlen állapotja miatt nem haszonvételekre való volt egész télen”; hogy nem eredménytelenül, azt a gyám által az árvák kasszájából felvett 5 forint 32 krajcárról kiállított elismervény bizonyítja.³² De említhetem Tüskés Mihály Órzsé nevű árváját is, akiről 1840 májusában az írja Fehér Ignác bíró: „... azon fellül: hogy egyebbe ránt is nyomorult; mostanság pedig Sz: Mártony naptul fogva balog lábával anyira nyomorult; hogy éppen tehetetlen...”³³

Sajnos arra is találhatunk példát, hogy a kiskorú árva gondozását vállaló gyám elhalálozott. 1847 decemberében Kajár előjárói azért fordultak kérelemmel a szentmártoni uradalomhoz – Holczer Iván „Fő Ügyvéd Úrhoz” címezve azt –, hogy tudomására hozzák: a három évvel ezelőtt elhunyt Glubics János Kata nevű „neveletlen” árvájának gondviselését – az uradalmi árvák kasszájában elhelyezett örökségének kamatai fejében – a kajári Glubics Ferenc vállalta, de ő ez év márciusában elhalálozott, özvegye viszont – némi gondolkodás után, megvárva a szüretet – lemondott további tartásáról és elkergette. Ezért az árva, aki egy ideig „kinytelen volt házogni”, elment Nagy István kajári lakoshoz, „ki egyébbaránt igen becsületes és jámbor ember, és meg kérte? hogy venné magához, mert nénnye elkergette, ő igen szófogadó és jó viseletű lesz”. Nagy István meghallgatta az árva kérését, és jelezte a község vezetői felé, hogy hajlandó vállalni Kata eltartását a kamatok fejében – ennek „helybe hagyásáért” folymodnak a „Tekéntetes Ügyvéd Úrhoz”.³⁴

³⁰ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 813.

³¹ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 815.

³² MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 812.

³³ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 819.

³⁴ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 810.

Kovács Mihály árváinak iratai között fennmaradt egy kérelem is: Kovács János kispécsi lakos szeretné kikérni örökségét, mivel „az Úr Istennek Kegyes akarattýából” megházasodott.³⁵ Ilyen esetekben házassági anyakönyvi kivonatot is szoktak csatolni a kérelemhez; Tóth Pál Éva nevű árvájának Sági Pál molnárlegénnyel Bakonytamásiban 1841. szeptember 20-án megkötött házasságáról például a Szakonyi Mihály evangélikus lelkész által kiállított anyakönyvi kivonat tanúskodik.³⁶ Akad néhány olyan hagyaték, melyben több házassági anyakönyvi kivonat is fennmaradt; de arra is találhatunk példát, hogy már a házassági szándékot is jelezték. A Sulcz árvák iratai között található például egy feljegyzés, melyet 1841 áprilisában Kokas József gyömörei jegyző foglalt írásba, és Németh István bíró, valamint Kónya János törvénybíró erősített meg – az előbbi aláírásával, az utóbbi keresztvonásával. Ebben arról nyilatkoznak, hogy Sultz Ferenc ifjú legény – aki mostanság Gyömörén Molnár Istvánnál van szolgálatban – jegyben van a helybeli Szabó Ferenc Katalin nevű lányával és „most jövő Vasárnap leszen az őszve esküvések”. Június elsején ugyanők egy beadványt is küldenek, nyilatkozva arról, hogy Schultz Ferenc „Gyömörön Szabó Ferentznek fél sessiósz gazdaságba házasodott, melly meg fogyatkozott gazdaságnak segéttýsére el kerülhetetlenül igen szükséges a pénz minél előbb” – ezért kérik, hogy az árvák kaszsjájában lévő örökség „minél előbben” adassék kezéhez.³⁷

Mint fentebb már utaltam rá, halotti anyakönyvi kivonatokkal is többször találkozhatunk az irategyüttesekben. Esetenként a kiskorú árva haláláról állítja ki a lelkész, máskor valamelyik felnőtt családtag elhunytáról. Ilyen esetekben többször találunk adatokat a hagyatékot terhelő temetési költségekről, melyek levonásra kerültek a „massából”. Néhány esetben részletesebb elszámolás is fennmaradt a temetéssel járó költségekről, mint például a kajári Bertalan János kiskorú árvája esetében, akinek eltemetése 25 forintba került, mely 13 tételből áll össze.³⁸ Ezen – a történeti néprajz kutatói számára értékes adatokat tartalmazó³⁹ – elszámolások részletesebb elemzése külön tanulmányt érdemelne; itt és most csupán annyit jegyeznek meg, hogy a felhóttetek esetében „szokásos” legfontosabb tételek a kiskorú árvák esetében is megtalálhatóak: a kis Istók temetési költségei között is szerepel a prédikátor, valamint a Mester stóladíja, a koporsódeszkáért, a koporsószegért, a szemfedélért, a pántlikáért, vagy éppen a gyertyáért kifizetett összeg; mint ahogy költöttek borra, pálinkára, húsrá, kenyérre is. Vagyis tort is tartottak a temetés után, ami kiskorú halott esetében a szakirodalom szerint nem volt általános.⁴⁰ Kajári, valamint gyarmati adataink azt bizonyítják, hogy a halottnak a gyászhoz, a ravatalozáshoz, a torhoz fűződő – Tárkány Szücs Ernő által is megfogalmazott⁴¹ – „jogai” a Győr környéki falvakban is érvényesültek. Ezzel kapcsolatosan fontosnak tartom kiemelni, hogy erre még 1831-ben, a nagy kolerajárvány idején is igyekeztek – nyilván a szigorú járványügyi korlátozások engedte

³⁵ MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 813.

³⁶ MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 820.

³⁷ MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 816.

³⁸ MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 805.

³⁹ Erről részletesebben ld.: Horváth 2022.

⁴⁰ Vö.: Kunt 1987: 177.

⁴¹ Tárkány Szücs 1980: 112.

keretek között⁴² – figyelni, amikor pedig gyakori volt a haláleset, különösen Gyarmaton; több olyan elismervény is fennmaradt, melyben egy család számára 3-4 koporsó készítéséről adott „nyugtatót” Lőrincz Antal gyarmati asztalosmester.⁴³

A fennmaradt iratok legnagyobb részét az átvételi elismervények teszik ki. A leggyakrabban a gyámok „nyugtatóival” találkozhatunk, melyek aláírásával igazolják, hogy az éppen esedékes kamatokat az árvák kasszájából felvették. Az esetek egy részében ezek kis cédulákon maradtak fenn; de gyakran alkalmazták azt a megoldást is, hogy a kamatok érkezését „sürgető” beadvány hátoldalára került az átvételi elismervény – vagy éppen több évi elismervény került egymás alá. De megőrizték a különböző munkadíjak kifizetését igazoló nyugtákat is; ezekből esetenként további fontos adatokhoz juthat a kutató. Megtudhatjuk, ki végezte el a munkát; vagy éppen részletesebb elszámolásokhoz juthatunk – például az összesítésben csak egy összegben szereplő költségek összetételét is megismerhetjük.

Még egy irattípusra szeretnék röviden utalni: ez a végelszámolás, vagy – ahogyan Drinóczy György következetesen nevezi – „Számvetés”. Azon családok esetében, melyekben 1849 végén volt még kiskorú árva, az adminisztrátor pontos kimutatást készített a családhoz tartozó összes árva örökségének állásáról: mikor és mekkora összeg került be számukra az árvák kasszájába, mennyit kamatozott az 1849. december 31-ig, mikor mennyit fizettek ki az árvák részére a kamatokból, illetve mennyi a még bent lévő járandóságuk. Elszámolt továbbá arról is, kiknél és mekkora összeg van kint, mennyi kamatot fizettek be eddig, illetve mekkora összeget kell még befizetniük. Ez utóbbi kimutatásokból megállapítható: a kiskorú árvák pénze az esetek nagyobb részében több – esetenként három, öt vagy éppen hét – gyarmati személynek lett kiadva, akik között nem ritkán felbukkan a kiskorú árvák egy-két rokona – nagybácsi, nagyszülő, vagy éppen már házas testvér vagy annak házastársa – is. Foglalkozásukat, illetve anyagi helyzetüket tekintve telkes jobbágy, házas zsellér és iparos egyaránt található közöttük.

Összegezve megállapíthatjuk: mind a két vizsgált településen gondosan kezelték a kiskorú árvák vagyonát a gyámok, pontos kimutatásokat vezetve azokról. A kamatokat igyekeztek „pontos időben” kifizetni a gyámok felé; ha ilyen tárgyú kérelem érkezett hozzájuk, gyorsan intézkedtek. Az egyik beadvány kapcsán, 1845. november 8-án például az alábbi rendelkezést küldte Drinóczy György adminisztrátor Szalay Ferenc kasznárnak: „Özvegy Krutznénak költsön adasson 32 ½ ft az az Harmintz két forint 30 X [krajcár]. Én az árvák Cassájából meg fogom téríteni.”⁴⁴ Különösen éberem figyeltek az árvák helyzetére és vagyonára akkor, ha a túlélő házastárs újabb házasságot kötött; ilyenkor kötelezvényt kértek tőle a kiskorú árvák örökségének biztosítására. Gyarmaton, mint láthattuk – ha szükségessé vált –, a testvérek közötti osztozás megvalósítását is segítette az uradalmi adminisztrátor tekintélye. A kifizetéseket elismervény csatolásával támasztották alá; de beszereztették ehhez az anyakönyvi

⁴² A szigorú hatósági előírásokra ld.: Horányi 2022: 30–33.

⁴³ Pl.: MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 3. Fasc. 804. (Ebben az irategyüttesben két család – Herold József, illetve Trimpli József árvái – iratai együtt maradtak fenn; amint az az asztalosmester által kiállított nyugtatókból kiderül, mindkét család tagjainak négy-négy koporsót kellett készítenie 1831-ben!)

⁴⁴ MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 783.

kivonatokat is. A kamatokat lelkiismeretesen beszédték; a törvényben előírt hat százalékos kamatot a rokon személyekkel is befizettették, ha ők használták az árvák pénzének egy részét. Visszaélésekre – a jobbágyárvák földesuruk általi „kifosztására”⁴⁵ – az átnézett levéltári anyagban nem találtam példát.

Tanulmányomban – terjedelmi okokból – nem térhettem ki minden lehetséges vizsgálati szempontra; forrásaink számos további lehetőséget kínálnak. Hogy befejezésésképpen csupán egyet említsek: érdemes lenne alaposabban összevetni az egyes uradalmak gyakorlatát az árvaügy kezelése területén! Láthatjuk például, hogy a kajári anyagban többször találkozunk becsatolt „bizonyítékokkal”: anyakönyvi kivonatokkal, nyilatkozatokkal; ezt talán az uradalom mérete – jónéhány falu tartozott ide, több száz árva ügyeit kellett intézniük párhuzamosan – indokolta. A gyarmati források „személyesebb hangvételűek”: a Drinóczy György adminisztrátor által kiállított iratokban gyakran találkozhatunk például Trézsi, Nani, Mári, Örzse és más, hasonlóan „becenéven” említett árvákkal – nyilván minden „érintett” pontosan be tudta azonosítani őket.

⁴⁵ Vö.: Degré 1954; Degré 1977: 78–89.

Levéltári források

MNL GyMSMGyL, AO

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Archivum Vetus, Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Árvaügyi iratok (Acta Orphanalia), Lad. 1–35.

Irodalomjegyzék

DEGRÉ Alajos

1954 *A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon*. Pécs. (Klly. a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyvéből)

1977 *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. (Jogtörténeti Értekezések 8) Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pest: Kozma Vazul. [Hasonmás kiadása: Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése – Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984.]

HORÁNYI Ildikó

2022 *A nagy járványok hatása a halotti rítusokra és a gyászreakciókra*. In Berta Péter – Hegedűs Katalin – Horányi Ildikó – Pilling János (szerk.): *Átkelők. Válogatott írások halálról és gyászról*. 19–43. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

HORVÁTH József

2018a *Az 1848 előtti győri árvairatok (Acta Orphanalia) jogtörténeti forrásértékéről*. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22–27.) Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium előadásai*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 4) 111–127. Szekszárd: PTE KPVK.

2018b *Az 1848 előtti „Acta Orphanalia” irategyüttesek forrásértékéről (Győr megye iratanyaga alapján)*. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai. I. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia. Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7) 143–157. Szekszárd: PTE KPVK.

2022 *A 18. századi temetési költségelszámolások történeti-néprajzi forrásértékéről*. In Keszeg Vilmos – Nagy Zsolt – Szakál Anna (szerk.): *Néprajzi kutatás- és tudománytörténeti tanulmányok*. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 30) 83–106. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

INZSÖL Richárd Péter

2004 *A Csornai Premontrei Kanonokrend belső élete a 19. század második felében*. *Egyháztörténeti Szemle* 2. 3–69.

JENEI Károly

1955 *Az árvaszéki iratok forrásértéke és selejtezhetsége*. *Levéltári Híradó* 3–4. 322–327.

HORVÁTH JÓZSEF

KÍGYÓSI Attila

2002 *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 19. Győr-Moson-Sopron megye.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe.* Budapest: Gondolat.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 A temetés jogi rendje. In Szöllősi Gyula (főszerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete.* 109–129. Debrecen: Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága.